

Eesti poliitiline kultuur: alusväärtused

Leif Kalev (RiTo 18), Tallinna Ülikooli riigiteaduste instituudi direktor, riigiteooria ja riigiõiguse dotsent

Mari-Liis Jakobson (RiTo 18), Tallinna Ülikooli riigiteaduste instituudi teadur

Tõnis Saarts (RiTo 18), Tallinna Ülikooli riigiteaduste instituudi üldpolitoloogia lektor

Riikide poliitika- ja teadusaruteludes räägitakse sageli poliitilisest kultuurist, meie kultuuriruumis on aga vähe teavet poliitilise kultuuri sisu ja Eesti poliitilise kultuuri iseloomulike joonte kohta.

Poliitilise kultuuri kohta pole artikli autorite teada ilmunud ühtegi eestikeelset teadusartiklit ning inglise keeles on neid vaid mõni, tavaliselt kitsama sihistatuse või empiirilise tähelepanukeskmega (Kaplan 1995; Vihalemm, Lauristin, Tallo 1997; Titma, Rämmer 2006). Ajaleheartikleid on rohkem (Mutt 2006; Kalev 2007; Jaagant 2008); mõistetavalt pole neis kuigi palju ruumi põhjalikumaks käsitlemiseks. Käesolev artikkel püüab seda tühimikku täita. Eesmärk on avada poliitilise kultuuri mõiste sisu ja välja tuua Eesti poliitilist kultuuri iseloomustavad jooned. Käsitleme poliitilist kultuuri teaduslikus, see tähendab analüütilises võtmes. Igapäevakeeles räägitakse poliitilisest kultuurist sageli hinnanguliselt kui normist, millele mittevastavat seisundit nimetatakse poliitiliseks kultuurituseks (Kübarsepp 2006; Gräzin 2000). Klassikalise määratluse kohaselt on poliitiline kultuur suhtumiste, uskumuste ja tunnetuste kogum, mis loob poliitiliste protsesside mõtestamiseks teatava korrastatuse, annab neile mõtte ning varustab inimesed baasarusaamade ja reeglitega, mis suunavad nende poliitilist käitumist (Pye 1968, 281; Lane, Ersson 2005, 31; Inglehart 2005; Formisano 2000). Seega arvestab poliitilise kultuuri lähenemine rohujuuretasandit ning vastandub eeskätt legaalinstitutsionaalsele käsitlemisele.

Poliitilise kultuuri põhimõõtmelised

Uurimustes on poliitilist kultuuri vaadeldud nii sõltuva kui ka sõltumatu muutujana. Tihti on poliitiline kultuur seotud lähimõistetega nagu demokraatia, osalus, ühiskondlik sidusus, poliitilise süsteemi asjakohasus või töötavus. Samal ajal on põhjuslike seoste väljatoomine olnud poliitilise kultuuri uurimises teravalt vaieldav küsimus. Neid on otsitud nii mikro-, meso- kui ka makrotasemel ning käsitletused on aja jooksul muutunud (vt tabel 1; pikemalt Riigikogu Toimetiste järgmises numbris).

Tabel 1. Poliitilise kultuuri teooriate dominandid

	Modernne lähenemine	Postmodernne lähenemine
Demokraatlikkus (makro)	Kinni inimese isiksuses (Adorno <i>et al</i> 1950 – autoritaarne isiksus). Seotud riigi majandusliku ja üldise arengutasemega (Lipset 1981).	Seotud demokraatia kui väärtuse muutumise ning riigist lahtisidumisega (Zakaria 2005). Seotud postmateriaalsete väärtustega ühiskonnas (Inglehart 2002, 2005).

	Õigus osaleda.	Õigus mitte osaleda (Norris 2004 – kriitilised kodanikud).
Kodaniku institutsioon (mikro)	Kodanikukultuur – üldine, oluline poliitiline osalemine (Almond, Verba 1989). Oluline ühiskondliku osaluse ja sildavate sidemetega loodud üldine usaldus (Putnam jt 1994; Skocpol, Fiorina 1999).	Subkultuurid – palju erinevaid vaateid; palju osalusvorme (Habermas 1986). Olulised võrgustikud ja neis osalemine (Castells 2004) ühelt poolt ning sallivus ja tunnustamiskultuur kui üldise usalduse loojad teiselt poolt (Taylor 1997).
Kultuur (rahvus, religioon, traditsioonid) (makro)	Mõju poliitilisele kultuurile läbi arenguprisma (Lipset 1981). Rahvus kui inklusiivne identiteedialus, demokraatia lava (Smith 1998).	Mõju poliitilisele kultuurile läbi multikultuurilisuse prisma (Kymlicka 1995). Rahvus kui eksklusiivne identiteedialus, rõhutamine toob kaasa ühiskonna killustumise (Smith 1998).
Poliitiline süsteem (meso)	Inimeste osalust mõjutab poliitilise süsteemi toimimine ja valitsemisstiil (Diamond 1999).	Inimeste osalust mõjutavad nende identiteedid (Giddens 2004), ehkki ühiskondlikud sündmused ja valitsemisstiil kujundavad reaktiivseid identiteete (Vetik <i>et al</i> 2006).

ALLIKAS: Autorite koostatud.

Enamik seniseid Kesk- ja Ida-Euroopa riikide käsitusi (Pollack *et al* 2003; Klingemann, Fuchs, Zielonka 2006) keskendub Gabriel Almondi ja Sidney Verba (1989) jälgedes ennekõike demokraatia, poliitiliste institutsioonide usalduse ja poliitikas osalemise küsimustele. Enamasti on tegemist võrdlevate kvantitatiivsete uuringutega, mis jäävad tihtipeale formaalseks ega paku sügavutimisevat lähenemisnurka, kus arvestataks ka riikide ajaloolis-kultuurilist eripära.

Kasutame siinses artiklis teistsugust lähenemisviisi. Toome olemasolevate empiiriliste uuringute põhjal välja Eesti poliitilist kultuuri iseloomustavad alusväärtused ja seome need uuringute andmetega. Eesmärk ei ole tervikmudeli kujundamine, mis juba poliitilise kultuuri määratlusest lähtudes oleks kaheldav. Mõned tunnused võivad olla vaieldavad või osaliselt põhjendatud ning mõeldav on ka mõne teise joone rõhutamine. Loodame anda sissevaate Eesti poliitilise kultuuri väärtustasta ja pakkuda alust edasiseks aruteluks. Alusväärtused on Eesti kultuuriruumi iseloomustavad tunnusjooned, mida käsitlemata on siinse poliitilise kultuuri sisu raske mõista. Välja võib tuua järgmised alusväärtused:

- 1) materiaalsus ja instrumentaalsus,
- 2) ilmalikkus,
- 3) individualism,
- 4) vähene võimudistsants,
- 5) rahvuslik maailmanägemus,
- 6) maskuliinsus,
- 7) riigitradiitsiooni nõrkus ja antietatism,

- 8) nõrk kodanikukultuur,
- 9) nõrgad kommunitaarsed väärtused,
- 10) orienteeritus muutustele,
- 11) mittevägivaldne protestikultuur ja antimilitaarsus.

Materiaalsus ja instrumentaalsus

Tuntud sotsioloogi ja väärtuste uurija Ronald Ingleharti juhitud maailma väärtusuuring (World Values Survey; Inglehart, Welzel 2005) paigutab Eesti eksistentsiaalsete ja eneseväljenduslike väärtuste teljel riikide hulka, kus valdavad pigem eksistentsiaalsed ehk toimetuleku või ellujäämisega seotud väärtused. Oluliseks peetakse materiaalsel edukust, kesksel kohal on raha ja majanduskasv. Tagaplaanile jäävad eneseväljenduslikud väärtused, kus põhirõhk on soovil osaleda ühiskonnaelus, erinevuste sallimisel ja vastastikusel usaldusel.

Veelgi ilmekamalt näitab Eesti ühiskonna orienteeritust teine rahvusvaheline väärtushinnangute uuring RISC (Research Institute of Social Change), mille järgi on raha eestlaste väärtusskaalal kolme kõige olulisema hulgas ning edestab sellega vanu Euroopa riike (joonis 1).

Ronald Ingleharti ja Christian Welzeli järgi on materiaalsete väärtuste eelistamine seotud riigi sotsiaal-majandusliku arengutasemega. On loogiline, et neid ihaldatakse rohkem ühiskonnas, kus enamik liikmeid pole saavutanud piisavat materiaalse heaolu taset. Eesti sotsiaal-majanduslikku arengutaset vaadeldes on seega tugev rõhk eksistentsiaalsetele väärtustele üsna ootuspärane.

Materialismiga haakub instrumentalism: sotsiaalse reaalsuse nägemine väga pragmaatilise ja vahendlikuna. Seda näitavad muu hulgas Eurobaromeetri uuringud (The Future of Europe. February-March 2006. –

http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_251_en.pdf), kus Euroopa Liitu ja sealtpoolt tulevaid hüvesid nähti väga instrumentaalses kontekstis: Euroopa Liit lihtsustab reisimist, pakub rohkem töövõimalusi, toob Eestisse rohkem turiste jms. Euroopa ühtsus ja koostöö jäi nimekirja lõppu, samal ajal kui 25 Euroopa Liidu liikmesriigi andmed andsid vastupidise järjestuse (Heidmets 2007). Selgemalt ilmnes instrumentalism kvalitatiivuuringutes, näiteks fookusrühmaintervjuudes Lääne- ja Hiiumaa omavalitsustes. Kohalikud identiteedid on äärmiselt instrumentaalsed: oma valla iseloomustamisel rõhutatakse eeskätt töövõimalusi ja tulumaksu laekuvust, vähem tähtsustati keskkonna või kultuuri eripära ning veel harvem tõstatati kogukondliku sidususe küsimust (Kalev, Ruutsoo 2006a).

Samamoodi arenevad debadid ka avalikus sfääris. Näiteks viimasel ajal palju kõneainet pakkunud haldusreform – põhiliselt räägiti tulu-kulu efektiivsusest, muud sisulisemad küsimused jäid kõrvale. Keegi ei tõstatanud jõuliselt temaatikat, kuidas mõjutab haldusreform näiteks kohaliku demokraatia arengut või kodanikukeskset haldust. Avaliku teenistuse seaduse arutelul keskenduti taas ainult ametnike palkade ja hüvitiste temaatikale. Töölepingu seaduse muudatuse puhul olid kesksed koondamishüvitised jne.

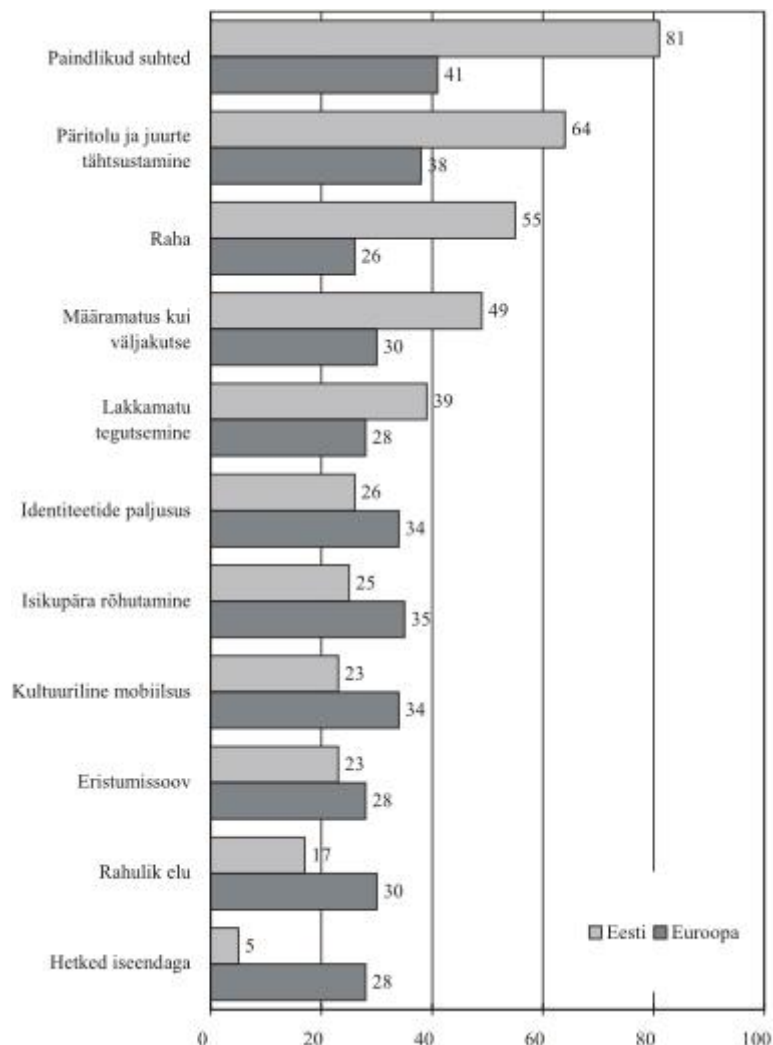
Ilmalikkus

Mitmed analüüsid näitavad, et Eestit peetakse üheks kõige ilmalikumaks Euroopa riigiks (Liiman 2001). Ka Ingleharti väärtusuuringust paistab Eesti postkommunistlike riikide seast silma just sellega, et siin on mõistuslikud ja ilmalikud väärtused kõige tugevamalt esindatud. Väga nõrgad on ka traditsioonilised väärtushoiakud: perekonna, kogukonna ja traditsiooniliste autoriteetide mõju inimeste igapäevasele käitumisele on väike (Inglehart, Welzel 2005).

Ilmalikkuse juuri ei tohiks otsida ainult protestantismist. Eestlaste usuleigusel on mitmeid ajaloolisi põhjusi, näiteks ristiusustamine vägivaldse vallutuse osana või asjaolu, et

Skandinaaviast erinevalt ei kujunenud luterlik kirik siin kunagi nn rahvakirikuks. Ka sõjajärgse vabariigi poliitiline eliit paistis silma tugevate antiklerikaalsete hoiakutega, millest johtus katse 1920. aastate algul usuõpetus kooliprogrammist üldse kõrvaldada (Valk 1997).

Joonis 1. Väärtustrendid Euroopas ja Eestis RISC-i uuringu järgi (%)

Märkus: Euroopa keskmine põhineb Saksamaa, Prantsusmaa, Suurbritannia, Itaalia, Hispaania 2005 ja 2003 RISC-i andmetel.

ALLIKAS: RISC-i Eesti uuring 2006 (Hämmäl 2007).

Tugeval ilmalikul orientatsioonil on otsene mõju Eesti päevapoliitikale. Usutemaatika on Eestis (nagu ka Lätis) erinevalt ülejäänud Kesk- ja Ida-Euroopast tagaplaanil ning traditsioonilisel lõhel riik-kirik ei ole parteidevahelises võitluses mingit kõlapinda (Mikkel 2006). Moraali küsimused, ennekõike perekonna väärtustamine, on pigem seotud rahvusluse ja rahvusliku diskursusega. Seega pole Eestis juurdunud ka kristlik demokraatia ning sinne konservatism on sügavalt rahvusliku värvinguga, omamata seejuures usulisi kaastähendusi, mis muidu on iseloomulikud paljudele konservatiivsetele erakondadele Euroopas ja Põhja-Ameerikas (Almond *et al* 2006).

Ilmalikkus ning materiaalsus-instrumentaalsus tekitavad koosmõjus ühiskonnas edukultuse tava ja hedonistliku väärtussuunitluse. Seda, et mõlemad väärtused on eriti levinud noorema põlvkonna seas, on välja toonud mitu uurijat (Kalmus, Vihalemm 2004).

Poliitikas väljendub see tihti pragmaatilises lähenemises, oodatakse, et kavandatavad poliitikad annaksid kiiresti tulemusi ja materiaalseid hüvesid ning huvi pikemaajaliste arengute planeerimise vastu on tihtipeale pigem leige.

Individualism

Individualistlike väärtuste olulisust Eesti kontekstis on näidanud mõlemal psühholoogilise sihistatusega väärtushinnangute mõõtevahendil, Triandise skaalal ja Hofstede organisatsioonikultuuri skaalal põhinevad uuringud (Vadi, Meri 2005). Ühelt poolt on see omane suuremale osale lääneriikidest, kus samuti domineerivad üksikisiku kesksed väärtused, teisalt tähistavad eri individualismi tahud poliitilise kultuuri seisukohalt erinevaid väärtusi. Anu Realo jt (2002) viitavad individualismi kolmele väärtustahule: autonoomia (sõltumatus ümbritsevast), vastutus oma tegude eest ja unikaalsus. Samal ajal ei ole individualism otseselt kollektivismi vastand. Ka selle puhul eristatakse mitut tasandit – perekondlikku, sidusrühma ja ühiskonna tasandit. Mitme uuringu tulemused viitavad sellele, et Eestis valitsevad tugevalt kollektiivsed väärtused väikeste rühmade sees (näiteks sugulussidemete kaudu; Kallasmaa *et al* 2000). Seega iseloomustab Eesti ühiskonda suhteline atomiseeritus kollektiivsel tasandil, kus prevaleerib pigem siduv sotsiaalne kapital. Individualism koos instrumentaalsusega viitab tarbimiskesksele mikrokosmosesse tõmbumisele ning suhtelisele ühiskondlikust elust väljalülitumisele.

Vähene võimudistants

Kuigi meie ühiskond on üsna materialistlik ja saavutustele orienteeritud, ei sallita Eestis staatusevahede rõhutamist. Varanduslikku ebavõrdsust peetakse loomulikuks, kuid staatuseliste upitamist taunitakse ja jäikade hierarhiate teket pigem välditakse. Eestis tehtud väärtusuuringud, nagu juba mainitud RISC, näitavad, et siinseil elanikel on esiplaanil paindlikud suhted (joonis 1), mis viitabki pigem vähehierarhilisele ühiskonnale ja staatuselise võrdsuse väärtustamisele.

Rahva ja poliitikute vaheline distants on Eestis samuti üsna väike, just argisuhtlemise tasandil. Erinevalt Lõuna-Euroopast, kus hierarhilist ühiskonda peetakse loomulikuks, ning suurriikidest, kus distants ongi suurem, peetakse Eestis tipp-poliitikuks pigem “kellekski meie seast” kui inimesteks, kelle poole tuleks ilmtingimata alt üles vaadata. Egalitaarsust illustreerivad ka suhteliselt tagasihoidlikud riiklikud tseremooniad. Egalitaarsuse juured on Eesti talupojakultuuris. Nendes Euroopa piirkondades, kus industrialiseerimine toimus hiljem, traditsioonilised külakogukonna väärtused püsisid kauem ning talupoegkond kujunes ühiskondlik-poliitiliselt oluliseks jõuks, võime seni kohata vähehierarhilisi ja pigem egalitaarsetest hoiakutest kantud ühiskondi. Klassikaline näide on Põhjamaad, mida iseloomustab samuti talupojakultuurist tulenev võrdsuslikkus ja vähene hierarhiataluvus (Larsen, Ugelvik 1997). Eesti ühiskonnas täiendas seisusevahesid keelelis-kultuurilisele erinevusele rajatud vastandumine: kohalikule saksakeelsele eliidile oli allutatud suhteliselt egalitaarne eestikeelne talupoegkond. Samal ajal on Põhjamaade poliitiline kultuur ühes olulises punktis Eesti omast väga erinev. Egalitaarsus Põhjamaade mõistes tähendab ühtlasi sügavalt juurdunud arusaamu sotsiaal-sest õiglusest ja püüdlemist suurema varandusliku võrdsuse poole. Uusliberalistliku mentaalsusega Eestis pole aga sotsiaalne õiglus ja solidaarsus kindlasti kandvad põhiväärtused.

Rahvuslik maailmanägemus

Ilmselt pole Eesti poliitilist kultuuri võimalik mõista, kui me ei võta arvesse tugevat rõhuasetust rahvuslikule ideoloogiale. Viimane väljendub nii igapäevases poliitilises

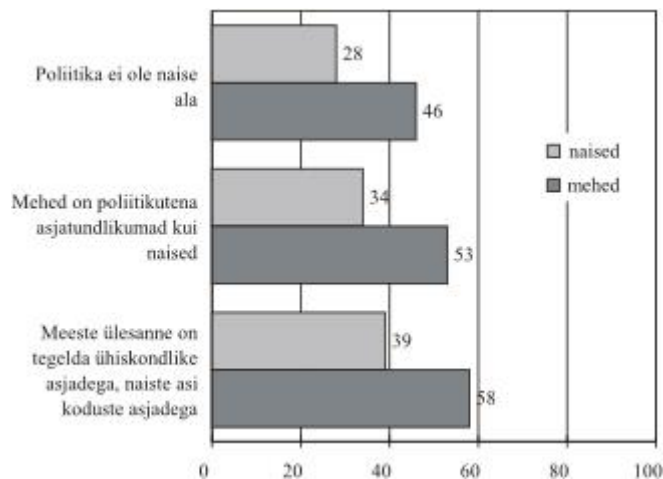
retoorikas, erakondade programmides, millel on Eestis tugev rahvuslik värving, kui ka poliitilistes sihiseadetes. Kõnekas on tõsiasi, et Eesti ja Kreeka on kaks Euroopa riiki, kus vastasseis multikultuursele ühiskonnale on kõige tugevam (Eurobarometer 2003. – http://ec.europa.eu/public_opinion/standard_en.htm).

Eesti eripära on arusaam rahvuseluse sisust. Suuremale osale läänemaailmast on omane post-modernne rahvuskäsitlus, kus rahvust nähakse osana eksklusiivsest identiteedist, mis olukorras, kus enamik riike on multikultuursed, tekitab ühiskonnas lõhesid ja võõrandumist (Smith 1998). Eestis levinud rahvusideoloogiat iseloomustab pigem n-ö modernne rahvuskäsitlus (*ibid*), mille puhul rahvust peetakse egalitaarseks ja inklusiivseks identiteedialuseks (maarahvas vs rõhujad) ning seega ka demokraatia ehitamisel oluliseks nurgakiviks. Siit võiks järeldada, et ühest küljest eksivad mitmed lääne vaatlejad (Linz, Stepan 1996), väites, et rahvuslik hoiak Eestis on demokraatiale ohuks; teisalt on õigustatud küsimus, kuivõrd hea alus on rahvus riikluse ehitamisel olukorras, kus kolmandik inimestest on muu rahvuse esindajad, ehkki suurelt osalt riigile lojaalsed. Rahvuseluse oluliseks osaks on taasiseseisvusajal kasvanud püüdlik vastandumine Venemaale. Seejuures on selle diskursuse tuumaks vastandumise kaudu oma rahvuslikku identiteeti tugevdada. Kuna Eesti-suguses väga ilmalikus ja ülimalt individualistlikus sootsiumis on ühiskonda koos hoidev liim niigi üsna nõrk, on rahvuslus peaaegu ainus, mis suudab ühiskonda konsolideerida ja ühist identiteeti tekitada. Eesti poliitilise kultuuri omapära on seegi asjaolu, et identiteediloomes käib üldjuhul negatiivse vastandumise, mitte minevikku või tulevikku suunatud positiivsete saavutuste esiletõstmise kaudu (Vetik *et al* 2006). Mõnikord peadib tugev rahvuslikkuse rõhutamine ka sallimatusega võõra ja teistsuguse vastu.

Maskuliinsus

Geert Hofstede (2001) on eri kultuure võrdlevas käsitluses välja toonud maskuliinsuse ja feminiinsuse mõõtme. Maskuliinsetes kultuurides rõhutatakse eneseteostust, edukust, võistlust ja materiaalseid väärtusi, feminiinsetes on tähtsal kohal pehmemad väärtused nagu hoolivus ja sallivus. Eestis tehtud Hofstede mõõtmel põhinevad analüüsid näitavad, et Eesti kuulub pigem maskuliinse kultuuriga riikide hulka nagu USA, Suurbritannia ja Saksamaa, asudes Skandinaavia maadega võrreldes vastandpoolusel (Vadi, Meri 2005). Maskuliinsetele ja patriarhaalsetele väärtustele laiemas mõttes viitavad ka uuringud (Soolise ebavõrdsuse monitooring 2005. – http://www.ut.ee/gender/pdf/SVmonitooring_2005.pdf; Sotsiaalministeerium 2006), mille kohaselt on Eesti peredes siiani säilinud väga traditsioonilised soorollid – mees kui leivatooja ning sõltuv ja perekeskne naine. Mitmed rahvusvahelised võrdlused näitavad, et meeste ja naiste palgaerinevus on Eestis Euroopa suuremaid ning vaid ühe kolmandiku ulatuses saab palgaerinevusi seletada struktuursete põhjustega (naised töötavad majandussektorites või ametikohtadel, kus palgad on nii või teisiti väiksemad). Enamasti on mängus muud, tihti hoiakulised ja kultuurilised asjaolud (Rõöm, Kallaste 2004). Maskuliinsus haakub hästi mitmete käsitletud joontega, eriti materiaalsusega, saavutuslikkuse ja edukultusega. Poliitilises retoorikas ja sihiseadetes domineerivad Eestis tihti maskuliinsed teemad: majanduskasv, kaitsepoliitika jms, feminiinseks peetavad (perekond, hoolivus, sotsiaalpoliitika jms) on tagaplaanil. Poliitika tasandil on maskuliinsusel teisigi avaldusvorme, nagu naiste vähesus poliitikas. Eesti parlamendis on naisi 21,8 protsenti, Skandinaavia keskmine on 46,1 protsenti (Women in National Parliaments. – <http://www.ipu.org/wmn-e/classif.htm>). Uuringud näitavad, et Eesti ühiskonnas on üsna tugevalt levinud arusaam, et poliitika polegi naiste ala ning naise koht on kodus, mitte ühiskondlike asjadega tegelemine (joonis 2).

Joonis 2. Naiste roll poliitikas ja avalikus sfääris (%)

ALLIKAS: Sotsiaalministeerium 2006.

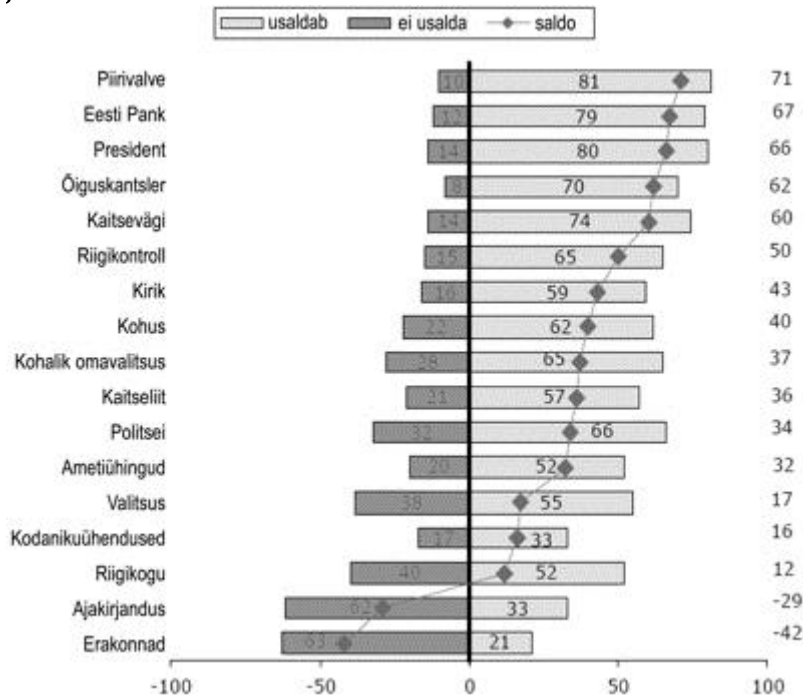
Riigitraditsiooni nõrkus ja antietatism

Tegelikku iseseisva riikluse kogemust on eestlastel olnud kokku vähem kui 40 aastat. Keskvõim on olnud võõraste käes, seetõttu ei tajuta kesk võimu institutsioone päris “omadena”. Eesti demokraatia ajaloolised juured on ennekõike kohalikus omavalitsuses, mitte Toompeal (Karjahärm 1998). Kõik see peegeldub ilmekalt asjaolus, et usaldus kohaliku omavalitsuse vastu on Eestis alati olnud suurem kui kesk võimu institutsioonide vastu (joonis 3).

Ootused kesk võimu institutsioonide suhtes pole ülemäära kõrged. See haakub ilmselt asjaoluga, et välisvõim pole tavaliselt kuigi hoolega arendanud kohalikke koordineerimispädevusi, seetõttu töötab kohalikku päritolu keskvalitsus sageli hüplikult ja ka tulemuslikkus jääb nõrgaks.

Riigitraditsiooni nõrkus peegeldub eestlaste antietatistlikes hoiakutes – tugeva riigi pelguses. Erinevalt Venemaast või Prantsusmaast (McMillan 1997; White 1997; Cole 2005) on Eestis puudunud mõtteviis, mis peab riiki millekski “eriliseks ja ülemaks”. Truu peab olema “rahvusele”, mitte “riigile” (Ruutsoo 1990). Tugev antietatistlik eetos oli tuntav ka sõdadevahelises vabariigis (*ibid*). Nõukogude periood tugevdas seda hoiakut veelgi. Pole üllatus, et uusliberalistlikud loosungid “õhukesest riigist” kogusid Eestis 1990. aastail palju populaarsust.

Joonis 3. Usaldus institutsioonide vastu Eestis

ALLIKAS: Kivirähk (2005). Avalik arvamus ja Riigikogu. Uuringukeskus Faktum.

Nõrk kodanikukultuur

Kodakondsus on Eestis pigem võrdsustatud formaalse rahvusliku (või laiemalt ka riikkondliku) kuuluvusega kui aktiivset kodanikku idealiseeriva vabariikliku käsitlusega. Sellele viitab kõige otsesemalt väheaktiivne ühiskondlik-poliitiline osalus ning pigem madala intensiivsusega osalusvormide eelistamine (Rose 2006).

Avaliku arvamuse küsitluste järgi arvab ainult ligikaudu 8% inimesi, et neil on üldse võimalik valitsuse või Riigikogu tööd mõjutada (Avalik arvamus novembris 2003. Ülevaade üle-eestilise arvamusküsitluse tulemustest. – http://www.riigikogu.ee/?rep_id=577301).

Kuigi erinevad uuringud on näidanud, et eestlaste usaldus poliitiliste institutsioonide vastu on Kesk- ja Ida-Euroopa kontekstis olnud kõrgemaid, ületades mitut Lõuna-Euroopa riiki, jääb see siiski maha Lääne-Euroopa (eriti Skandinaavia) näitajatest (Kivirähk 2006). Eesti kodanikuühiskonda ja kodanikuühenduste võrgustikku peetakse Kesk- ja Ida-Euroopas arvestatavaks, kuid sinne kodanikuaktiivsus pole võrreldav Lääne-Euroopaga (Rikmann, Lagerspetz 2008).

Eesti elanike poliitiline aktiivsus on pigem tagasihoidlik, kuigi selgelt eristuvad aktiivsemad ja vähem aktiivsemad elanikkonnarühmad (Raudsaar, Kasemets 2004; Eesti ühiskond 2002. Avalik arvamus Eesti ühiskonnast.

– http://www.riigikogu.ee/?rep_id=577301). Seega esindab suurem osa eestimaalasi Almondi ja Verba kodanikukultuuri ideaaltüüpide seast n-ö alluva (*subject*)

kodanikukultuuri tüüpi. See pole üllatav, sest demokraatiakogemust on Eestil liialt vähe, et oodata lääneliku, osalusele suunatud kodanikukultuuri väljakujunemist üleöö.

Kodanikurolli käsitletakse Eestis ennekõike legalistlikult ning sisu osas Marshalli (1992) poliitilise kodakondsuse võtmes (Kalev, Ruut-soo 2006, 2007; Kalev 2006). See tähendab, et kodanikurolli ei nähta väga tugevalt ühiskonda siduvana, vaid pigem õigusliku seisundina või võimalusena tagada endale tsiviilsed ja poliitilised elementaaroigused.

Väike osalus ja passiivsus võivad tuleneda ka suhteliselt nõrgast kodanikupädevusest. Eesti üldhariduskoolide ühiskonnaõpetuse ebapiisavat mahtu on palju kritiseeritud, kuid enamik kodanikke pole sedagi läbinud (Kalev 2008).

Nõrgad kommunitaarsed väärtused

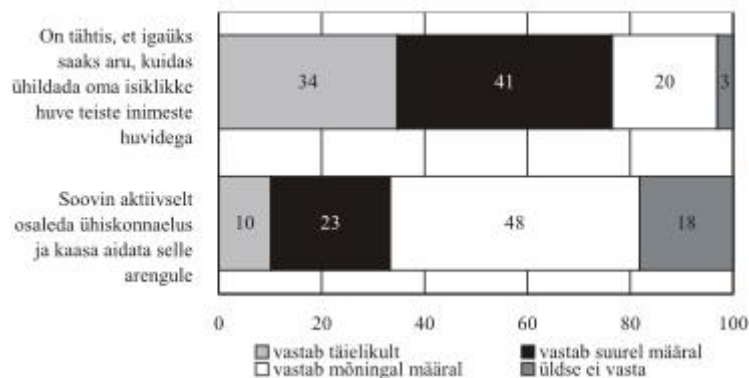
Eesti nõrgast kodanikukultuurist rääkides pole asi ainult selles, et inimestel ei ole piisavalt teavet ja võimalusi osalemiseks. Mõju avaldab üldine väärtuseline kontekst – sotsiaalse osalusega seotud väärtused jäävad Eestis materiaalsetele väärtustele tugevalt alla (Hämmal 2007). Kolmandik peab väga oluliseks, et inimesed mõistaksid, et oma isiklikke huve tuleb teiste inimeste huvidega ühitada ning sama suur hulk oleks valmis ise ühiskonna arengus aktiivselt kaasa rääkima (joonis 4).

Kollektiivsed eesmärgid ja ühine tegutsemine on seega eestlastele võõrad. See on ka olulisi tegureid, mis teeb Eestis problemaatiliseks hästi toimiva osalusdemokraatia ja kodanikuühiskonna väljaarendamise. Selleks et viimased saaksid edukalt toimida, on vaja inimeste omavahelist koostööd ja usaldust (Putnam *et al* 1994). Kommunitaarsete väärtuste nõrkus muudab Eesti Põhjamaadest erinevaks: nemad on samuti individualistlikud ühiskonnad, kuid nende riikide poliitilises kultuuris on solidaar-susel ja kommunitaarsetel väärtustel väga tähtis koht (Østergard 2007; Larsen, Ugelvik 1997).

Orienteeritus muutustele

Uurimused näitavad, et Eesti elanikud on orienteeritud pigem muutustele kui stabiilsusele (Hämmal 2007; Vihalemm, Masso 2003). Väärtustatakse tegutsemist ja väljakutseid, mitte rahulikku elu ja hetki iseendale (joonis 1). Traditsioonid on näiteks Eesti noorte silmis väärtusena kõige madalamal pulgal (Niit 2002). Muutustevalmidust kajastab ka Eesti ametlik tunnuslause: *Positively transforming*. Eestis on viimastel aastatel väärtused liikunud muutuste-stabiilsuse teljel stabiilsuse suunas. 1990. aastate jõuliste muutuste aeg on läbi. Samasugused suundumused on iseloomulikud ka teistele postkommunistlikele riikidele (Vihalemm, Masso 2003).

Joonis 4. Kommunitaarsed väärtused Eestis (%)

ALLIKAS: RISC-i Eesti uuring 2006 (Hämmal 2007).

Eestlaste orienteeritus muutustele ja uudsusejanu võimaldas 1990. aastail ühiskonnas ellu viia kiireid ja radikaalseid reforme ning näidata mõnes valdkonnas (näiteks e-riigi arendamine) üles tähelepanuväärset uuendusmeelsust. Alalhoidlikuma poliitilise kultuuriga ühiskonnad poleks ilmselt nii kiiret ja dünaamilist liikumist soosinud. Samal ajal on Eestis kui talupojakultuuri juurtega ühiskonnas teatav alalhoidlik koostisosa: radikaalsete muutuste suhtes ollakse pigem ettevaatlikud, eriti kui see ähvardab materiaalset heaolu. Eestlased pole revolutsionäärid, pigem on nad agarad uuendajad ja eriti entusiastlikud siis, kui muutus annab ainelist kasu. Euroopa kontekstis on Eesti siiski mõõdukas uuendaja ning praktiliselt innovaatusel jäänud alla vanadele liikmesriikidele

(European Innovation Scoreboard 2006. Comparative Analysis of Innovation Performance. – http://www.proinno-europe.eu/doc/EIS2006_final.pdf).

Sellega on Eesti poliitilisse kultuuri kodeeritud pingekoht, mis on märgatav eeskätt parteipoliitikas ning veelahe parem- ja vasakerakondade ning tõenäoliselt ka nende toetajate vahel. Erakondade erinevused on seotud suhtumisega muutustesse: paremerakondade toetajad on rohkem muutustele ja tulevikku orienteeritud, vasakerakondade (ennekõike Keskerakonna ja Rahvaliidu) toetajad pigem minevikku suunatud ja muutusi tõrjuvad (Lauristin 2007). Viimaseil aastail toimunud nihe stabiilsuse poole on loonud uue, pigem eliidisise vastuseisu: muutustele orienteeritud eliidi osa, kes pole ilmselgelt rahul praeguse konservatiivse ja alalhoidliku mentaalsusega, ning eliidi osa, kes leiab, et ühiskond on tõepoolest väsinud radikaalsetest reformidest ning püüab teostada võimalikult väheärritavat ja suuremaid riske vältivat poliitikat.

Mittevägivaldne protestikultuur ja antimilitaarsus

Vägivald on Eesti poliitilises kultuuris sisuliselt tabu. Tegemist on kindlasti väga olulise joonega (Titma, Rämmer 2006), mis selgitab, miks ei lahvatanud 1990. aastate alguse teravad rahvuspinged Eestis vägivallaks ning miks põhjustasid pronksiöö rahutused ühiskonnas šokiseisundi. Vägivallatu protestikultuur lähendab Eestit Põhjamaadele (Larsen, Ugelvik 1997) ning eristab Venemaast ja Lõuna-Euroopast (White 1997; McMillan 1997; Almond *et al* 2006). Mittevägivaldse protestikultuuriga liitub ka väikeriigile iseloomulik vähene militaarsus. Eesti ei saa kiidelda sügavate ajalooliste sõjaliste traditsioonidega ega edukate vallutustega minevikus.

Siiski on siingi poliitilisse kultuuri sisse kodeeritud teatud konfliktikoht. Ärgem unustagem, et 1930. aastate algul laialdast toetust pälvinud vabadussõjalaste liikumine kandis üsna tugevat militaarset eetost (Kasekamp 1999). Praeguses Eestis näeme samuti, kuidas püütakse heroiseerida Sinimägede võitlusi ja Vabadussõda. Poliitilise eliidi teatud ringkondade hulgas on auasi kuuluda Kaitseliitu ja näidata end vastavatel üritustel avalikult sõjaväemundris, mis viitab vastuoludele eliidirühmitiste vahel. Kuigi Eesti ühiskond tervikuna on rahvusvahelises plaanis äärmiselt rahumeelne, pole ta kindlasti läbinisti patsifistlik.

Sarnasused ja erinevused

Rahvusvahelises võrdluses on Eesti poliitiline kultuur küllalt eriilmeline. Meil on palju sarnast Põhjamaadega: vähene hierarhiataluvus, antimilitaarsus ja vägivallatu protestikultuur, ilmalikkus jms. Samal ajal eristab meid teistsugune arusaamine egalitaarsusest (Põhjas rõhk ka sotsiaalsel õiglusel ja varanduslik võrdsus), tugev materiaalsus (Põhjas pigem postmaterialistlikud väärtused), nõrk vasakpoolsus ja nõrgad kommunitaarsed väärtused. Mõistagi teevad need jooned Eesti poliitilise kultuuri Põhjamaade omast üsnagi erinevaks.

Teatud sarnasusi on meil USA-ga: tugev rõhk saavutuslikkusel ja edukultusel ning individualismil, samuti teatud püüd just seisundilise (mitte varandusliku) egalitaarsuse poole ning tugeva riigi pelgus. Eestit eristab Ameerikast eitav suhtumine militaarsusesse ning usundi ja osalusele suunatud küpse demokraatliku poliitilise kultuuri puudumine. Eesti poliitilises kultuuris on mitmeid postkommunistlikele riikidele iseloomulikke jooni, nagu nõrk kodanikukultuur, vähene osalus ja usaldus institutsioonide vastu, rahvusliku ülerõhutamine.

Kommunitaarsuse nõrkuse ja ellujäämisväärtustele (materialism ja instrumentaalsus, mitte aga eneseväljenduse rõhutamine) keskendumise tõttu ei paku Eesti poliitiline kultuur soodsat pinnast avatud osalusühiskonna väljaarendamiseks. Pigem jäävad domineerima individualism, sallimatus teist liiki arvamuste suhtes ja vähene võime otsida laiemat ühiskondlikku konsensust. Samal ajal on Eesti ühiskonna ressursse tema väiksus ja

egalitaarne meelestatus, mis annab üsna head võimalused horisontaalsel võrgustikul põhineva osalusühiskonna tekkeks. Palju jääb ka poliitilise tahte ja sihiseade taha: kas prioriteet on majandus või mahub sinna kõrvale ka sihikindel demokraatiamehhanismide arendamine?

Nagu artikli algul märgitud, võiks sinne sissevaade Eesti poliitilise kultuuri väärtustausta luua lähtekohad edasisteks aruteludeks. Omaaegsed lootused poliitika demokratiseerumisest ja kriitilisest ratsionaalsusest (Vihalemm, Lauristin, Tallo 1997) pole täitunud. Artikkel ei paku üheseid retsepte. Väärtusi ei muuda niisama kiiresti ja lihtsalt kui formaalinstitutsioone. Ometi on teiste riikide kogemused tõestanud, et pikema sihiseadega poliitikad loovad selleks eeldusi. Enne kui asuda midagi muutma, tuleb selgeks teha, missugused me oleme ja miks me just sellised oleme. Poliitilise kultuuri sügavam analüüs aitaks neile küsimustele vastused leida.

Kasutatud kirjandus

- Adorno, T., Frenkel-Brunswick, E., Levinson, D., Sanford, R. (1950). The authoritarian personality. New York: Harper.
- Almond, G. A., Russel, J. D., Powell, G. B., Strom, K. (2006). European Politics Today. New York: Pearson Longman.
- Almond, G. A., Verba, S. (1989). The Civic Culture Revisited. Newbury Park, London, New Delhi: Sage.
- Castells, M. (2004). Informationalism, Networks, and the Network Society: A Theoretical Blueprint. – M. Castells (ed). The Network Society: A Cross-Cultural Perspective. Cheltenham, UK; Northampton, MA: Edward Elgar, pp 3–45.
- Cole, A. (2005). French Politics and Society. Harlow: Pearson Education.
- Diamond, L. (1999). Developing Democracy: Toward Consolidation. Baltimore; London: Johns Hopkins University Press.
- Formisano, R. D. (2000). The Concept of Political Culture. – Journal of Interdisciplinary History, vol 31, no 1, pp 393–426.
- Giddens, A. (2004). Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age. Cambridge: Polity.
- Gräzin, I. (2000). Eesti poliitilise kultuuri apologetika. – Riigikogu Toimetised 2, lk 35–39.
- Habermas, J. (1986). The Theory of Communicative Action. Cambridge: Polity Press.
- Heidmets, M. (2007). Kus on Eesti? – Eesti inimarengu aruanne 2006. Tallinn: Ühiskondliku Leppe Sihtasutus, lk 108–118.
- Hofstede, G. (2001). Culture's Consequences: Comparing Values, Behaviors, Institutions, and Organizations across Nations. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Hämmal, J. (2007). Eesti elanike väärtusmaailm. – Eesti inimarengu aruanne 2006. Tallinn: Ühiskondliku Leppe Sihtasutus, lk 60–63.
- Inglehart, R. (2002). Kultuur ja demokraatia. – L. E. Harrisson, S. Huntington (toim-d). Kultuur on tähtis. Kuidas väärtushinnagud kujundavad inimarengut. Tallinn: Pegasus, lk 78–94.
- Inglehart, R. (2005). The Renaissance of Political Culture. – H. J. Wiarda (ed). Comparative Politics: Critical Concepts in Political Science. London; New York: Routledge, pp 324–356.
- Inglehart, R., Welzel, C. (2005). Modernization, Cultural Change, and Democracy: The Human Development Sequence. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jaagant, U. (2008). Jõks: poliitiline kultuur on justkui puberteediealisel. – Eesti Päevaleht, 22. veebr.
- Kalev, L. (2006). Multiple and European Union Citizenship as Challenges to Estonian Citizenship Policies. Doktoritöö, Tallinna Ülikool. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.
- Kalev, L. (2007). Maadevahetus ja poliitkultuur. – Delfi, 24. okt.
- Kalev, L. (2008). In Search of State Identity. Citizenship Discourses in Estonia.

Presentation in East European Day, 28.05.2008, Freiburg.

Kalev, L., Ruutsoo, R. (2006). Balancing Nation State Building and Globalisation: Attitudes of the Decision Makers of Estonia. – L. Kalev. Multiple and European Union Citizenship as Challenges to Estonian Citizenship Policies. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus, pp 113–132.

Kalev, L., Ruutsoo, R. (2006a). Omavalitsuste sotsiaalne sidusus. Lääne- ja Hiiumaa kohalike omavalitsuste arenguvõime ja jätkusuutlikkuse hindamine. Kogukondade sidusus ja kodanikeühiskonna olukord. – Phare 2003 CBC Programm Eestis. ES 2003/005-875.01. Läänemaa ja Hiiumaa kohalike omavalitsuste suutlikkuse indikaatorid ja ühisarengute analüüs. Uuringu lõppraport. – <http://rto.tlu.ee/TEADUS/TEADUSRAPORTID/Laane- ja Hiiumaa KOV raport.pdf> (nov 2008).

Kalev, L., Ruutsoo, R. (2007). The Shadow of the Past and the Promise of the EU: National and Multiple Citizenship – the Estonian Case. – D. Kalekin-Fishman, P. Pitkänen (eds). Multiple Citizenship as a Challenge to European Nation-States. Rotterdam; Taipei: Sense Publications, pp 213–238.

Kallasmaa, T., Allik, J., Realo, A., McCrae, R. R. (2000). The Estonian Version of the NEO-PI-R: An Examination of Universal and Culture-Specific Aspects of the Five-Factor Model. – European Journal of Personality, vol 14, no 3, pp 265–278.

Kalmus, V., Vihalemm, T. (2004). Eesti siirdekultuuri väärtused. – V. Kalmus, M. Lauristin,

P. Pruulmann-Vengerfeldt (toim-d). Eesti elavik 21. sajandi algul. Ülevaade uurimuse “Mina. Maailm. Meedia” tulemustest. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 31–43.

Kaplan, C. S. (1995). Political Culture in Estonia: The Impact of Two Traditions on Political Development. – V. Tismaneanu (ed). Political Culture and Civil Society in Russia and the New States of Eurasia. Armonk, NY; London, England: M. E. Sharpe, pp 227–267.

Karjahärm, T. (1998). Võitlus reformide ümber. – Ida ja lääne vahel. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, lk 249–260.

Kasekamp, A. (1999). The Radical Right in Interwar Estonia. Basingstoke; London: Macmillan Press; New York: St. Martin's Press.

Kivirähk, J. (2006). Avalik arvamus ja Riigikogu. – Riigikogu Toimetised 13, lk 61–73.

Klingemann, H.-D., Fuchs, D., Zielonka, J. (eds) (2006). Democracy and Political Culture in Eastern Europe. London, New York: Routledge.

Kübarsepp, K. (2006). Poliitilise eliidi valu. – Maaleht, 20. juuli.

Kymlicka, W. (1995). Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights. Oxford: Clarendon Press.

Lane, J.-E., Ersson, S. (2005). Culture and Politics: A Comparative Approach. London: Aldershot; Burlington: Ashgate.

Larsen, S. U., Ugelvik, I. L. (1997). Scandinavia. – R. Eatwell (ed). European Political Cultures: Conflict or Convergence. London: Routledge, pp 210–232.

Lauristin, M. (2007). Maailmavaade ja toetus erakondadele. – Eesti inimarengu aruanne 2006. Tallinn: Ühiskondliku Leppe Sihtasutus, lk 46–60.

Liiman, R. (2001). Usklikkus muutub Eesti ühiskonnas. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Linz, J. Stepan, A. (1996). When Democracy and the Nation-State are Conflicting Logics: Estonia and Latvia. – Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe. Baltimore/London: John Hopkins University Press, pp 401–433.

Lipset, S. M. (1981). Political Man: The Social Bases of Politics. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.

Marshall, T. (1992) [1950]. Citizenship and Social Class. – T. H. Marshall, T. Bottomore (eds). Citizenship and Social Class. London: Pluto Press.

McMillan, J. F. (1997). France. – R. Eatwell (ed). European Political Cultures: Conflict or Convergence. London: Routledge, pp 69–88.

- Mikkel, E. (2006).** Patterns of Party Formation in Estonia: Consolidation Unaccomplished. –
- S. Jungerstam-Mulders (ed). Post-Communist EU Member States: Parties and Party Systems. Burlington, VT; Aldershot: Ashgate, pp 23–50.
- Mutt, M. (2006).** Poliitiline kultuur pole spiritism. – Eesti Päevaleht, 8. sept.
- Niit, K.-K. (2002).** Eesti tudengite väärtused 1990. aastatel. – A. Valk (toim). Eesti ja eestlased võrdlevas perspektiivis. Kultuuridevahelisi uurimusi 20. sajandi lõpust. Tartu, Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 42–59.
- Norris, P. (2004).** The Bridging and Bonding Role of Online Communities. – P. Howard, S. Jones (eds). Society Online: The Internet in Context. Thousand Oaks, New Delfi, London: Sage, pp 31–43.
- Pollack, D. et al (2003).** Political Culture in Post-Communist Europe: Attitudes in New Democracies. Aldershot; Burlington: Ashgate.
- Putnam, R. D., Leonardi, R., Nanetti, R. Y. (1994).** Making Democracy Work: Civic Traditions in Modern Italy. Princeton: Princeton University Press.
- Pye, L. (1968).** Political Culture. – D. L. Sills, R. K. Merton (eds). International Encyclopedia of the Social Sciences, pp 218–225.
- Raudsaar, M., Kasemets A. (2004).** Eesti osalusdemokraatia proovikivi. Poliitiline aktiivsus ja usaldus. – V. Kalmus, M. Lauristin, P. Pruulmann-Vengerfeldt (toim-d). Eesti elavik 21. sajandi algul. Ülevaade uurimuse “Mina. Maailm. Meedia” tulemustest. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 165–182.
- Realo, A., Koido, K., Ceulemans, E., Allik, J. (2002).** Three Components of Individualism. – European Journal of Personality, vol 16, no 3, pp 163–184.
- Rikmann, E., Lagerspetz, M. (2008).** Kodanikualgatus ja vabatahtlik organiseerumine. – Eesti inimarengu aruanne 2007. Tallinn: Eesti Koostöö Kogu, lk 32–39.
- Rose, R. (2006).** Russia Transformed: Developing Political Support for a New Regime. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Ruutsoo, R. (1990).** Eesti omariiklus ja rahvuslik areng. – K. Haav, R. Ruutsoo. Eesti rahvas ja stalinlus. Ajalugu ja tänapäev. Tallinn: Olion, lk 46–59.
- Rõõm, T., Kallaste, E. (2004).** Naised-mehed Eesti tööturul: palgaerinevuste hinnang. Poliitikauuringute Keskus Praxis. – http://www.praxis.ee/data/PA_nr_8.pdf HYPERLINK “http://www.praxis.ee/data/PA_nr_8.pdf” (nov 2008).
- Skocpol, T., Fiorina, M. P. (1999).** Civic Engagement in American Democracy. Washington D. C.: Brookings Institution Press.
- Smith, A. D. (1998).** Nationalism and Modernism: A Critical Survey of Recent Theories of Nations and Nationalism. London; New York: Routledge.
- Sotsiaalministeerium (2006). Sooline ebavõrdsus: hoiakud ja olukord Eestis. Tallinn: Sotsiaalministeerium, ([Tallinn]: Folger Art).
- Zakaria, F. (2005).** Vabaduse tulevik: mitteliberaalse demokraatia ohud tänapäeva maailmas. Tallinn: Varrak.
- Taylor, C. (1997).** The Politics of Recognition. – A. Heble, D. P. Pennee, T. R. (Tim) Struthers (eds). New Contexts of Canadian Criticism. Peterborough: Broadview Press, pp 98–131.
- Titma, M., Rämmer, A. (2006).** Estonia. Changing Value Patterns in a Divided Society. – H-D. Klingemann, D. Fuchs, J. Zielonka (eds). Democracy and Political Culture in Eastern Europe. London, New York: Routledge, pp 277–307.
- Vadi, M., Meri, R. (2005).** Estonian Culture in the Framework of Hofstede’s Model (Case of Hotel Industry). – Trames, no 3, pp 268–284.
- Valk, P. (1997).** Ühest heledast laigust Eesti kooli ajaloos. Usuõpetus Eesti koolides aastatel 1918–1940. Tallinn: Logos.
- Vetik, R., Nimmerfelft, G., Taru, M. (2006).** Reactive Identity Versus the EU Integration. – Journal of Common Market Studies, vol 44, no 5, pp 1079–1102.

- White, S. (1997).** Russia. – R. Eatwell (ed). European Political Cultures: Conflict or Convergence. London: Routledge, pp 193–209.
- Vihalemm, P., Lauristin, M., Tallo, I. (1997).** Development of Political Culture in Estonia. –
- M. Lauristin *et al* (eds). Return to the Western World. Tartu: Tartu University Press, pp 197–210.
- Vihalemm, T., Masso, I. (2003).** Eesti sidusus ja killustatus väärtuste peeglis. – Eesti inimarengu aruanne 2003. Tallinn: Tallinna Pedagoogikaülikool, RASI, lk 68–72.
- Østergard, U. (2007).** Cooperation among Equals: political culture in the Nordic Countries. –
- E. Athanassopoulou (ed). United in Diversity: European Integration and Political Cultures. London; New York: I. B. Tauris, pp 105–130.